

Получена: 10.06.2020 г.

Приета: 30.06.2020 г.

ТЕРЕННИ ПРОУЧВАНИЯ НА МЕГАЛИТНИТЕ КУЛТУРНИ ЦЕННОСТИ НА ТЕРИТОРИЯТА НА СТРАНДЖА – 2019 г.

М. Лозанова¹, Й. Кандулкова²

Ключови думи: културно наследство, мегалити, долмени, Странджа, актуално състояние, документиране, опазване, теренни проучвания

РЕЗЮМЕ

Мегалитните културни ценности са само част от богатото и разнообразно културно наследство на Странджа планина. За съжаление, често те остават извън фокуса на специалистите, въпреки големия им научен и културен потенциал.

Тази статия има за цел да обобщи резултатите от теренни проучвания на мегалити на територията на българския дял на Странджа планина, проведени през 2018 и 2019 г. Територията се отличава както с висока концентрация на подобни обекти, така и с разнообразните случаи на тяхното ситуиране, което позволява анализиране на по-голям набор от казуси в относително по-малък териториален обхват. В рамките на проучванията са отчетени физическото състояние на обектите, тяхната достъпност, социализация и информационна обезпеченост. Апробирана е възможността за прилагане на методите на близко- и далекообхватната фотограметрия за проучването и документирането на такъв тип културно наследство.

Получените по време на проучванията данни ще бъдат използвани като основа за създаване на концепция за бъдеща стратегия за опазване и управление на мегалитното наследство на Странджа планина.

¹ Милена Лозанова, арх. докторант, кат. „История и теория на архитектурата”, УАСГ, бул. „Хр. Смирненски“ № 1, 1046 София, e-mail: milena.v.lozanova@gmail.com

² Йорданка Кандулкова, доц. д-р арх., кат. „История и теория на архитектурата”, УАСГ, бул. „Хр. Смирненски“ № 1, 1046 София, e-mail: yor kand@abv.bg

1. Въведение

Темата културно наследство и неговото опазване е неизменна част от публичния дебат в страната през последните десетина и повече години. Тази дискусия е стъпка в посока към повишаване на обществената чувствителност към тези въпроси и създаване на адекватни съвременни стратегии и политика за неговото съхраняване в цялата му пълнота и многообразие. За съжаление, въпреки че дискусиите по темата са постоянни, все още няма установена ясна, единна и устойчива политика в тази насока. Обичайно общественото внимание се концентрира върху конкретни исторически периоди и обекти, а други остават negliжирани, както е случаят и с едни от най-ранните антропогенни културни следи по нашите земи – тези от мегалитната култура¹.

Това е един от основните мотиви, които фокусират научния интерес на авторския екип към тези обекти, форматирани в разработвания от арх. Милена Лозанова докторски труд на тема „Опазване на мегалитните културни ценности в България“, научния проект „Мегалитни културни ценности на територията на Странджа“ (научноизследователска разработка по договор Д-110/2018 с финансовата подкрепа от Център за научни изследвания и проектиране при УАСГ) и проекта „Насоки за опазване на мегалитните културни ценности на територията на Странджа“ (научноизследователска разработка по договор Д-123/2019 с финансовата подкрепа от Център за научни изследвания и проектиране при УАСГ). Проектът от 2019 г. разширява научното наблюдение върху мегалитните културни ценности в българския участък на Странджа и прави крачка към обвързване на научния анализ на обектите на наследството с проблемите на тяхното опазване.

Настоящата статия е свързана с първата част от тази разработка – допълване и разширяване на теренните проучвания от 2018 г. както по отношение на вече изследваните обекти, така и на нови такива, съобразяващи опита и изводите от сезон 2018.

2. Теренни проучвания през 2018 г.

Първите теренни проучвания са проведени през лятото на 2018 г. Информация за самите проучвания и резултатите от тях са подробно публикувани в предходна статия на същия колектив [1]. В настоящата публикация ще се спрем само на изводите, направени след тяхното провеждане, които послужиха като основа на разсъжденията при планирането на вторите теренни проучвания. Те са свързани с анализ на актуалното състояние на обектите, на тяхната достъпност, на тяхната информационна обезпеченост и на приложимостта на съвременни фотограметрични методи за тяхното документиране, а именно:

- физическо състояние на обектите;

Физическото състояние на посетените обекти не се отличава съществено от информацията за същите от по-ранни публикации. През последните няколко десетилетия

¹ За целите на това изследване, под следи от мегалитната култура ще се разбират онези структури и градежи, изградени в периода от неолита до ранножелязната епоха, които притежават типичните за този тип обекти черти – изградени са от големи каменни блокове, без да са зидани и притежават някакво ритуално или погребално предназначение. Това определение обхваща не всички културни следи, описвани в научната литература като мегалитни. Авторите на настоящото изследване са склонни да изключат от групата мегалитните обекти, които са по-скоро природни образувания, с минимална човешка намеса.

не се наблюдава тенденция към застрашаването на обектите от иманярски набези или от друга нерегламентирана дейност в близост до тях.

На терен не се забелязват следи от скорошни консервационни или реставрационни дейности. Околната среда на обектите също не се поддържа.

- физическа достъпност на обектите;

Посетените през 2018 г. мегалити в Странджа са разположени извън населените места, на относително голямо разстояние от тях (2 – 10 km). В основната си част достъпът е единствено пешеходен и често свързан с нелек планински преход. Локализирането на обектите без предварително запознаване с техните географски координати е изключително трудно. Поради спецификата на територията, дори и при известно местонахождение, идентифицирането на долмените е твърде проблемно. Това прави обектите неподходящи за спонтанни посещения, без предварителна подготовка.

Нещо повече: достъпът до някои обекти е свързан със специфичен разрешителен режим поради разположението им в пограничните зони на страната.

- информационна обезпеченост на обектите;

За нито един от посетените през 2018 г. долмени не е изградена информационна инфраструктура. Такава липсва и в близките населени места и това допълнително затруднява тяхното посещаване.

- приложимост на съвременни фотограметрични методи за документиране на обектите.

При опитите за заснемане на мегалитни обекти с цел генериране на тримерни модели, са срещнати редица затруднения. Основен проблем се оказва средната и високата растителност около ценностите, която, макар и да е част от тяхната естествена природна среда, създава трудности за тяхното документиране както от земята, така и от въздуха. Не по-малко препятствие са и непостоянните метеорологични условия в планината. Всичко това налага извода за необходимостта от неколкостепенно заснемане на един и същи обект през различните сезони на годината.

Изводите от 2018 г. очертават разбирането, че теренните проучвания не могат да бъдат осъществени пълноценно чрез едно единствено обхождане на обектите, при това в ограничен период от време. Налага се необходимостта от продължаване на дейността и съобразяване на изводите от натрупания опит. В този смисъл резултатите от проект 2018 г. са осмислени като основа за планиране на следващия сезон – теренни проучвания 2019 г.

3. Теренни проучвания през 2019 г.

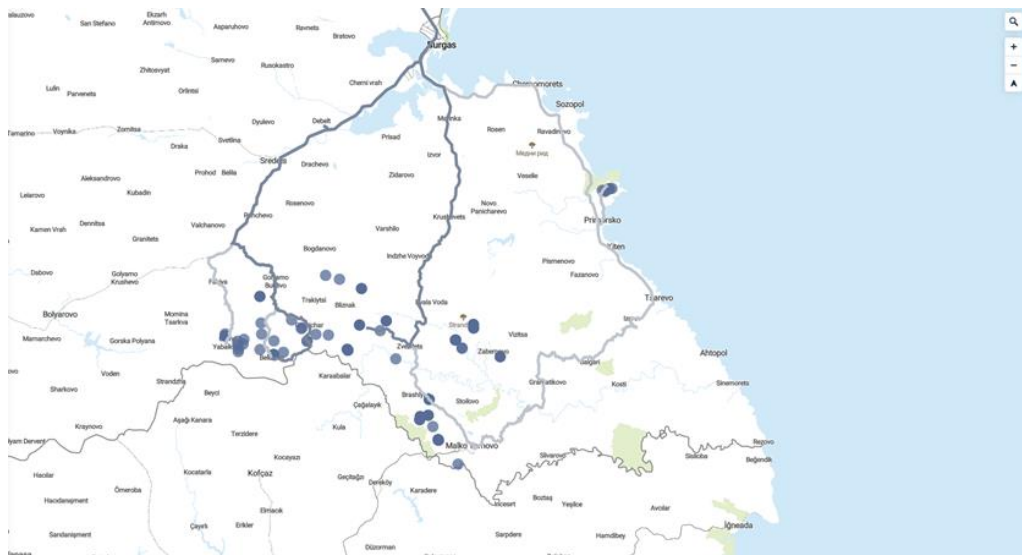
Целта на теренните проучвания през 2019 г. е да допълни и разшири тези от предходната година както чрез повторно посещение и документиране на вече изследвани обекти, така и чрез включване на нови такива. Обхожданията са в предварително очертаната територия на общините Средец и Малко Търново, разположени съответно в Средна и Източна Странджа.

За разлика от 2018 г. посещенията на терен се планират и осъществяват през месец октомври. Изместването на проучванията през есента е с цел намаляване на загубата на информация при заснемане на обектите, вследствие на засенчване от заобикалящата ги растителност Освен това при подбора на обектите за 2019 г. са потърсени такива, които да са разположени по-близо до селищата, да са по-познати за хората, да са извън гра-

ничните територии – т.е. обекти, останали в известна степен социализирани. Това цели да изясни доколко връзката на тези обекти с живота на местното население има влияние върху тяхното състояние, или иначе казано – доколко социализацията е фактор за тяхното опазване.

3.1. Маршрут и посетени обекти

Предварителният маршрут предвижда посещението на 6 обекта, разположени в землищата на селата Кирово, Белеврен и Евренозово, както и на 1 долмен в град Бургас (фиг. 1).

Фиг. 1. Маршрути на теренните проучвания през 2018 и 2019 г.

Повторното посещение на долмена в местността „Корубата“ (фиг. 2) в землището на село Кирово е с цел сравняване на неговото състояние в две поредни години и отчитане на настъпилите промени в него. При провеждане на проучванията се установи, че такава промяна не е настъпила. Физическото състояние на обекта не е изменено спрямо това от 2018 г. В околната му среда също не се наблюдава промяна, както в положителна, така и в отрицателна посока. Средата на културната ценност все още е неподдържана и локализирането на обекта остава затруднено. Едно от специфичните обстоятелства, свързани с този обект, е, че той е разположен в частен имот. Този факт обаче по никакъв начин не е повлиял както на състоянието му, така и на достъпа да него. Той остава свободен, неорганизиран и без каквато е да е информационна обезпеченост.

Планираните за посещение долмени в рамките на община Малко Търново са разположени в землищата на селата Евренозово и Звездец. Те са избрани с оглед на тяхната по-голяма отдалеченост от държавната граница и възможността за посещаването им без специален разрешителен режим. За съжаление друг ограничител – специфичните климатични характеристики на мястото през есенния сезон, свързани с гъста и бавно подвижна мъгла, налага промяна в предварителните проектни намерения и проучването се ограничава само с това на долмените в местностите Бакъра (фиг. 3) и Лъките (фиг. 4).

И двата долмена са обект на относително скорошни археологически проучвания и публикации – след 2000 г. – и не се наблюдават съществени отлики от описаното в тях състояние на обектите.

Фиг. 2. Долменът в местността Корубата през 2019 г.

Макар и относително по-добре запазен, долменът в м. Бакъра (фиг. 3) е увреден от разполагането на стълб от електропреносната мрежа в основата на неговия насип. Отнемането на част от него е довело до поддаване на надлъжните стени на камерата на долмена и към момента съществува опасност за пропадането на изграждащите я блокове. За това спомага и отнемането на натрупания слой от пръст и растителна маса в неговата вътрешност по време на археологическите проучвания. За съжаление информацията за състоянието на обекта преди прокарването на конкретното трасе е оскъдна и на база на нея не може да бъде оценен точният размер на нанесените поражения. Липсва информация кога е отстранена покривната плоча.

Долменът се нуждае от консервационна намеса, с цел запазване на неговата физическа цялост. Това е единственият посетен обект с информационен елемент, който обаче съдържа по-скоро обща информация за долмените, а не конкретна за обекта. Околната му среда е частично поддържана, дори е направен опит за организиране на кътове за почивка в близост до него. Това се дължи на попадането на този долмен в границите на Природен парк „Странджа“ и на цялостната политика за подобряване на информационната инфраструктура и посетителската среда в рамките на целия парк.

Долменът в м. Лъките (фиг. 4) е разположен в основата на неособено висок хълм, което го прави трудно различим от естествения природен пейзаж. Възможно е да бъде възприет като скално образувание. Въпреки това той е много добре познат на местното население и с много добра достъпност – от селото до обекта се достига по утъпкан коларски път. Липсва каквато и да е информационна обезпеченост, но местните жители могат да помогнат за локализирането му и в известна степен компенсират нейната липса.

За съжаление физическото му състояние е тежко. Долменът е силно разрушен, като според местните жители това се дължи на проведените археологически проучвания. В

самата публикация [2] се набляга на разкритите артефакти, но цялостното състояние на обекта преди и след проучванията не е описано. Определени са само неговите размери и броят на камерите.

Околната му среда също не се поддържа. Корените на самонастанила се между неговите блокове растителност могат да доведат до тяхната деструкция.

Фиг. 3. Долмен в местността Бакъра (Меден Извор) при с. Евренозово

Освен гореизброените долмени, в рамките на тези теренни проучвания е посетен и единственият известен мегалит в Странджа, който е преместен от оригиналното му местоположение. Става дума за долмена от землището на с. Белеврен (фиг. 5), който е преместен в лапидариума на Археологическия музей в град Бургас. Тази значителна намеса е мотивирана от заплахата за неговото запазване на автентичното му място, намиращо се в близост до трасето на междуселски път. За съжаление в двора на музея долменът не е по-защитен – вътрешността му е запълнена с отпадъци, околната му среда също не е особено поддържана, информационната инфраструктура е оскъдна, несвързана конкретно с обекта и неатрактивна.

Проучването на този обект търси отговор на въпроса доколко тази крайна мярка за социализация на мегалитните следи гарантира тяхното адекватно опазване. За съжаление, въпреки физическото запазване на обекта, резултатите за цялостното смислово съхраняване и представяне на културната ценност са по-скоро отрицателни.

Разположен в благоустроена градска среда, долменът губи една от иманентните си характеристики – връзка с естествената природа. Всъщност, уникалното въздействие на мегалитните ценности се състои преди всичко в това, че те представят уникални прояви на човешка творческа изява сред девствена природна среда, при това в една почти недостижима симбиоза между ръкотворното и всичко останало. Превърнат в лапидарен експонат, долменът губи тези качества.

Фиг. 4. Долмен в местността Лъките при с. Евренозово

Фиг. 5. Долменът, част от Лапидариума на Археологическия музей, гр. Бургас

3.2. Изводи от теренните проучвания през 2019 г.

Изводите от теренните проучвания, проведени през 2019 г., са обобщени в същите направления, както тези от предходната година (вж. т. 2 от настоящото изложение), но включват и още един фактор – въздействие на социализацията на обектите за тяхното опазване. Подобен подход цели от една страна да се подложи на повторна преценка установеното през предходната година и от друга страна към него да се добавят нови факти и обстоятелства с отношение към обектите на изследване и тяхното опазване.

- актуално състояние на обектите:

Затвърждава се впечатлението за общо добро и стабилно физическо състояние на обектите. Констатираното при проучванията на място и на новите обекти не се отличава особено от последно описаното в различните литературни източници, т.е. то остава непроменено в последните 20 години. Не се наблюдава разлика в състоянието и на долмена, посетен в две последователни години. Този факт може да се обясни със самата природа на ценностите – изградени от монолитни каменни блокове, трудно податливи на природни въздействия. Не се установяват данни и за иманярски набези към тези обекти, вероятно поради липсата на движими ценности, свързани с тях. Едновременно с това обаче, поради липсата на създадени режими за тяхното опазване – т.е. регламентиране на граници на ценностите, на охранителни зони и на предписания за допустимите дейности в техния обхват, те се оказват под потенциална заплаха от легални дейности в непосредствената им среда като прокарване на електропроводи (вж. долмена в м. Бакъра в Меден Извор), дървосекачески пътища, добив на инертни материали и други подобни. Оказва се, че дори археологически проучвания, проведени без необходимата последваща полева консервация, също са реална заплаха за тези ценности (вж. долмените в м. Бакъра и в м. Лъките).

- физическа достъпност:

Обектите, посетени през 2019 г., очертават по-разнообразна картина по отношение на тяхната достъпност. Един от тях е разположен непосредствено до междуселски път, което го прави изключително лесен за локализиране. Други два са в близост до населените места и пешеходният преход до тях не е особено дълъг и труден. Последният е в градска среда и е един от най-лесно достъпните мегалити. Цената за това е прекъснатата връзка с характерната за долмените околна среда.

- обезпеченост с информационната и туристическата инфраструктура:

Резултатите от проучването през 2019 г. затвърждават впечатлението за липса на информационна система за проучваните обекти. Спорадични случаи за наличие на информационна табела до обекта са по-скоро изключение и са свързани с други обекти на опазване – както е случаят с долмена в м. Бакъра, разположен в границите на Природен парк „Странджа“.

- приложимост на различни техники за фото документиране:

Въпреки избора на друг сезон за провеждане на теренните проучвания, метеорологичната обстановка и заобикалящата ги среда отново не позволиха заснемане на всички обекти от въздуха. Такова е осъществено само на долмена в местността Бакъра, който е заснет и от земята. Целта е да се генерира комбиниран модел от двете заснемания. За съжаление се оказва, че комбинираният метод увеличава неточността на заснемането в сравнение с изходните модели (въздушен и наземен). Следва обаче да се уточни, че на

базата на този единствен опит не могат да се правят генерални заключения за приложимостта на метода. Другите два долмена – в местностите Лъките и Корубата не са подходящи за прилагането на комбинирания подход за документиране, поради специфичното им разположение и характера на заобикалящата ги среда. При тях е осъществено само наземно заснемане с цел документиране на актуалното състояние.

- въздействие на социализацията на обектите за тяхното опазване:

Проучването, проведено през 2019 г. даде и един нов поглед към мегалитните ценности в Странджа – връзката между степента на тяхната социализация и тяхното опазване. От проведените наблюдения може да се направи изводът, че връзката на тези обекти със социума е важна за съхраняване на техния смисъл и на духовната традиция, свързана с тях (пример: долменът в местността Лъките), но трябва да бъде добре премерена и балансирана, така че да не доведе до унищожаване на иманентната връзка долмен-природа, както е случаят с пренесения долмен в лапидариума на Бургаския археологически музей.

4. Заключение

На база на резултатите от двете теренни проучвания, проведени през 2018 г. и 2019 г., може да се заключи, че състоянието на мегалитните културни ценности, и в частност на долмените в Странджа, е устойчиво във времето. Не е известно такива обекти да са били разрушени след по-обстойните им проучвания през 70-те и 80-те години на миналия век [3, 4]. За съжаление, до тогава е загубено познанието за част от мегалитите, включени в първите публикации по темата [5] – тенденция, която се наблюдава и сега. Регистрирането на обектите във връзка с местен топоним, комбинирано с обезлюдяването на тези територии, води до загуба на познание. За да се избегнат сериозни щети в тази връзка, е необходимо да бъдат проведени обстойни теренни проучвания на цялата територия на планината, като обектите се привържат към географската координатна мрежа.

Актуалното състояние на обектите, документирано през 70-те и 80-те, а и при археологически разкопки след това, остава непроменено до днес. Самият градежен материал на тези културни ценности предполага тяхната устойчивост във времето, без да се налага сериозна консервационна намеса.

Околната среда на обектите не се поддържа. Не са предприети каквито и да било мерки с цел тяхната социализация и използването им като туристически ресурс. Единични такива действия са предприети само в рамките на Природен парк „Странджа“, като те са с насоченост по-скоро към природната среда, а не към културното наследство.

Достъпът до обектите е затруднен. Това е следствие както от отдалечеността им от по-големите населени места, така и поради лошото състояние на пътната мрежа. За да бъдат посетени, е необходима значителна предварителна подготовка – издирване на географски координати, планиране на маршрути и др. Необходима е и туристическа екипировка.

Липсата на информационна или поне указателна инфраструктура също затруднява достъпа до тези обекти. Нейното отсъствие допълнително възпрепятства локализирането им. Такава не съществува както в близост до обектите, така и в рамките на цялата планина. Прави впечатление отсъствието на типичните за другите планини туристически маршрути. Липсват и характерните за други части на планината самоделни табели, създадени от местното население, които да указват значими местности или обекти. Изключение, до известна степен, прави територията в близост до природния парк, в която е на-

лична частична информационна инфраструктура. За съжаление съдържанието ѝ има по-скоро общ и указателен характер. Прави лошо впечатление и липсата на нейната поддръжка. Макар и сравнително скоро поставена (през 2012 г.), част от елементите ѝ вече са в недобро състояние.

Осезаема е необходимостта от планови теренни проучвания, които да актуализират и попълнят информацията за това наследство във връзка със загубеното познание за немалък брой обекти между началото и 70-те години на XX век.

При изучаването и документирането на тези обекти може да се прилагат средствата на близко- и далекообхватната фотограметрия, но при определени условия. За да е пълноценно едно такова заснемане, е необходимо предварително посещение на обекта, изучаване на заобикалящата го растителност, предварително планиране на заснемането. За реализирането му трябва да може да бъде отделено достатъчно време. Многократното посещение на обекта би допринесло за по-подробна картина. Това ще позволи и минимизиране на риска от невъзможност за заснемане вследствие на неблагоприятни метеорологични условия.

Изложеният опит от теренни проучвания на някои от мегалитните културни ценности на Странджа е само начална стъпка към тяхното опазване. За придобиване на цялостна представа за случващото се с това културно наследство е необходимо да се създаде цялостна система за мониторинг като част от единна стратегия за опазване и управление на мегалитното културно богатство на Странджа. Този стратегически инструмент следва да създаде системни и устойчиви мерки за гарантиране на интегрираната консервация на това наследство – за превръщане на опазването му в част от цялостната политика за неговото изучаване, за неговото популяризиране, за развитието на средата и за повишаване на качеството на живот на местното население.

Благодарности

Настоящата научноизследователска разработка по договор Д-123/2019 е подкрепена финансово от Център за научни изследвания и проектиране при УАСГ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лозанова, М., Кандулкива, Й. Мегалитни културни ценности на територията на Странджа. // Годишник на УАСГ, 52, (3): 875 – 890.
2. Азре, Д. Археологически проучвания на могили в землището на с. Евренезово, община Малко Търново, през 2003 г. // Археологически открития и разкопки през 2003 г., 2004, XLIII Национална археологическа конференция: 88 – 90.
3. Венедиков, И., Фол, А. et al. Мегалитите в Тракия. София: Наука и изкуство, 1976.
4. Венедиков, И., Фол, А. et al. Мегалитите в Тракия: Тракия Понтика. София: Наука и изкуство, 1982.
5. Шкорпил, Х. В., Шкорпил, К. В. Мегалитически паметници. // Паметници из Българско, 1888: 12 – 28.

FIELD SURVEYS OF THE MEGALITHIC MONUMENTS IN STRANDZHA MOUNTAIN

M. Lozanova¹, Y. Kandulkova²

Keywords: cultural heritage, megaliths, dolmens, Strandzha Mountain, current state, preservation, documentation, socialization, field trips

ABSTRACT

The megalithic monuments are only part of the diverse cultural heritage of the Strandzha Mountain. They usually remain out of the focus of the researchers in Bulgaria despite of their cultural and scientific value.

The paper aims to summarize the results of two field surveys held in 2018 and 2019 in the Bulgarian part of the mountain. The area is selected because various cases can be assessed there. During the studies data is collected about the current state of the monuments, their informational and physical accessibility, as well as the current actions taken for their preservation and socialization. Interviews with the local stakeholders are also part of the case studies. On some of the sites photogrammetric surveys were conducted.

The conclusions of this on-site study will be used for the creation of a complete conservation and management plan for the megalithic heritage in the Strandzha Mountain.

¹ Milena Lozanova, Arch., Ph.D. Student, Dept. "History and Theory of Architecture", UACEG, 1 H. Smirnenski Blvd., Sofia 1046, e-mail: milena.v.lozanova@gmail.com

² Yordanka Kandulkova, Assoc. Prof. Dr. Arch., Dept. "History and Theory of Architecture", UACEG, 1 H. Smirnenski Blvd., Sofia 1046, e-mail: yorkand@abv.bg